

SOCIJALNA ISKLJUČENOST POV RATNIKA PO OSNOVU SPORAZUMA O READMISIJI U SRBIJI

dr Ljupka Mandić Kelijašević
Gradska uprava za socijalnu i dečiju zaštitu
Novi Sad

Apstrakt. Predmet istraživanja ovog rada su socijalne karakteristike migracija povratnika po osnovu sporazuma o readmisiji iz Srbije. U pitanju su emigranti koji su određeno vreme boravili u evropskim zemljama gde su aplicirali za azil sa ciljem zaštite od diskriminacije, ugroženosti prava na život, obrazovanja ili na primer, lečenja. Ovi zahtevi u većini slučajeva nisu uvaženi, te su se podnosioci vratili u zemlje porekla. Kod mnogih migranata postoji tendencija ka ponovnoj emigraciji i nakon postupka readmisije, pa možemo reći da ove migracije imaju cikličan tok što ih čini posebno istraživački zanimljivim. Povratnici su iz najsiromašnijih slojeva društva, nisko kvalifikovani ili nekvalifikovani, koji svoje, uglavnom ekonomske probleme i deprivaciju, pokušavaju da prevaziđu ostvarivanjem statusa azila ili nekim drugim modelom za naseljavanje u zemlji destinacije. U radu su predstavljeni rezultati kvalitativnog istraživanja položaja povratnika po osnovu sporazuma o readmisiji u Srbiji.

Ključne reči: migracije, socijalna isključenost, Romi, readmisija

Karakteristike migracija povratnika

Nakon vizne liberalizacije i intenzivnih migracija ka zemljama EU, od strane građana trećih zemalja, pokrenuta je i debata o „zloupotrebi bezviznog režima“. Na taj način je u središte pažnje javnosti dospelo i fenomen masovnih migracija tražilaca azila iz zemalja koje su zvanično prepoznate kao bezbedne zemlje porekla (APC/CZA, 2013a,b).

Dakle u pitanju su osobe koje su svojevremeno emigrirale iz balkanskih zemalja, pokušale da ostvare zaštićeni status i omoguće sebi ostanak u evropskim zemljama prijema, ali su posle izvesnog vremena izgubili pravo na boravak jer je utvrđeno da ne ispunjavaju uslove za ostanak. Periodi emigracije se kreću od nekoliko meseci do nekoliko godina, a postoje porodice koje su emigrirale više puta i pokušavaju da ponove odlazak na neki od neformalnih načina.

Kada se analiziraju migracije tražilaca azila, obično se navodi podatak da su to migracije romske populacije koje su karakteristične za emigraciju iz više zemalja Istočne i Centralne Evrope (Vuković, 2009). Ove migracije se među prvima i beleže upravo u centralnoevropskim i istočnoevropskim zemljama, ali podaci ukazuju i na činjenicu da izvestan deo ovih migranata čini neromsko stanovništvo (KIRS, 2018). Na drugoj strani za istraživanje se uzima kao značajan problem činilaca i obrazaca migracije tražioca azila, nevezano za etničku pripadnost i uz uzdržanost od etničke ili rasne identifikacije ispitanika.

Malobrojni podaci o populaciji tražilaca azila iz zemalja Zapadnog Balkana, govore o velikom broju ovih zahteva i o gotovo nemogućim šansama za ostvarivanje istog, pri čemu statistike iz evropskih zemalja najčešće prikazuju brojnost kao vid opterećenja birokratije zapadnih zemalja i teškoću za socijalni sistem (APC/CZA, 2013b).

Migracije azilanata iz Srbije dolaze u središte pažnje nakon njihovog intenziviranja, posle vizne liberalizacije. Izvestan deo ovih migracija potiče iz perioda devedesetih i emigracije tokom sukoba na

Kosovu i Metohiji, kada je određen broj srpskog stanovništva, te Roma, Aškalija i Egipćana zatražio zaštitu u nekoj od zemalja EU ili Skandinavije (NSHC, 2006).

Međutim, nakon oktobra 2000. godine, prema kriterijumima zapadnoevropskih i skandinavskih vlada, prestali su da postoje razlozi ugrožavanja bezbednosti u Srbiji i na taj način prestaju da važe i razlozi privremene zaštite za lica koja borave sa ovim statusom u evropskim zemljama. Već 2001. godine, počinje proces povratka za lica koja su imala status privremene zaštite, budući da je utvrđeno da je Srbija sigurna zemlja za povratak. Određen broj tražilaca azila sa Kosova, za koje je utvrđeno da nezakonito borave u stranim zemljama, se vraća u Srbiju zbog nebezbednosti Kosova kao sredine za povratak (NSHC, 2006; Allen, 2016).

„U ovakvoj situaciji zabeleženi su svi oblici aktivnog i pasivnog otpora merama vlasti, kao što su skrivanje, menjanje gradova ili pokrajina, prelaženje u druge države EU ili neki drugi oblik izbegavanja napuštanja teritorije države na kojoj su se nalazili. Jedan od vidova aktivnog oblika otpora koji je bio surovo sankcionisan sastojao se u pružanju fizičkog otpora prisilnom zadržavanju ili odvođenju na aerodrom radi deportacije” (Marković, 2012:65).

Podaci o broju povratnika koje poseduje Kancelarija za readmisiju, iako obuhvataju samo deo ukupnog broja povratnika po godinama, ukazuju na variranje u zavisnosti od godine (Tabela 1).

Tabela 1: Broj povratnika registrovanih u Kancelariji za readmisiji po godinama

Godina	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Broj povratnika	1606	2107	2577	1716	2866	3655	1891	1189	846

Izvor: Izveštaj Komesarijata za izbeglice i migracije 2019²⁸⁹

Isto tako, bitno je imati u vidu da su ovo podaci o osobama koje se vraćaju nakon odbijanja zahteva za azil ili smernice vlasti zemlje prijema koja ih upućuje na povratak i da ovi podaci mogu obuhvatati osobe koje su duži period u evropskim zemljama, a da su procedure masovne readmisije realizovane uporedo sa razvojem migrantske krize i izbeglištva sa Bliskog istoka. Ovo se može uočiti po većem broju povratnika 2015. i 2016. godine. Takođe se može uočiti da među zemljama destinacije dominira Nemačka gotovo svake godine, ali da se azilanti vraćaju i iz Švedske, Švajcarske, Belgije i drugih evropskih država (Tabela 1).²⁹⁰

Postojeće prakse u vezi sa povratnicima po osnovu Sporazuma o readmisiji

Nakon dolaska u Srbiju, većina povratnika se suočava sa teškoćama uključivanja u društvene tokove, te radnom i obrazovnom integracijom. Naime, oni najčešće ne poseduju lična dokumenta, kao ni dokumentaciju za decu koja su rođena u međuvremenu u inostranstvu, školovanje dece u inostranstvu je prekinuto, nemaju rešeno stambeno pitanje, imaju teškoće oko zapošljavanja i sticanja zarade (EHO, 2007).

Međutim i pored prakse readmisije i deportacije emigranata, beleži se da i dalje postoji veliki broj zahteva za azil i u godinama nakon sklapanja Sporazuma o readmisiji. Neki od podataka ukazuju na visoku stopu tražilaca azila iz Srbije, kao i taj da je od januara 2010. do kraja 2012. godine podneto 55.000 zahteva za azil od strane državljana Srbije (APC/CZA, 2013b), a da je tokom migrantske krize 2015. godine posebno povećan broj tražilaca azila. Procenjuje se da je u periodu od 2007. do 2017. godine podneto penjko 200.000 zahteva za azil iz zemalja zapadnog Balkana (Muller, 2020). U sledećim godinama, nakon 2017. broj ovih zahteva opada, ali se proces readmisije kao što je i pomenuto i dalje nastavlja. Inače i dalje veoma mali procenat takvih zahteva biva odobren (prema podacima APC/CZA 1,1%), što govori najčešće o neosnovanosti zahteva i gotovo nemogućim šansama za dobijanje azila.

²⁸⁹ <http://www.kirs.gov.rs/articles/navigate.php?type1=3&lang=SER>

²⁹⁰ <http://www.kirs.gov.rs/articles/navigate.php?type1=3&lang=SER>

Problem sa nepotpunim evidencijama se sastoji u činjenici da podaci KIRS-a i humanitarnih organizacija ukazuju da postoji problem evidencije jer postojeće baze obuhvataju prevashodno povratnike koji se kreću pod pratnjom, odnosno koji su praktično deportovani i prolaze kroz Kancelariju za readmisiju na Aerodromu Nikola Tesla. Međutim, osim ove kategorije povratnika, veoma je brojna i kategorija onih koji se vraćaju dobrovoljno, odnosno uz preporuku službi iz evropskih zemalja i ne putuju avionom, ne prolaze kroz kontrolu na aerodromu, te njihova readmisija ne biva evidentirana u administraciji Republike Srbije (APC/CZA, 2013b). Oni na taj način nisu prepoznati kao učesnici u procesu migracija, a nakon povratka su obuhvaćeni postojećim sistemom i merama socijalne zaštite u Srbiji, bez konkretizovanih mera namenjenih ciljano povratnicima i njihovoj reintegraciji. Zato je česta situacija da se evidencija Komesarijata za migracije po opštinama, bitno razlikuje od evidencije lokalnih samouprava te ukazuje na veliku nejednačenost evidencija, a što se održava na planiranje mera i programa za podršku ovim grupama (Ćurčić, 2015).

Zvanične prakse koje se preduzimaju povodom povratnika u Republici Srbiji formirane su u skladu sa strukturom administracije koja upravlja migracijama u Srbiji. Naime, osnovna i najopštija struktura nadležna za migracije jeste Komesarijat za izbeglice i migracije Republike Srbije u Beogradu. U skladu sa radom i propisima ovog Komesarijata, predviđeno je da primarnu ulogu u organizaciji i koordinaciji prihvata povratnika ima upravo navedeni Komesarijat. Njegova uloga je da stvara uslove za uspešnu reintegraciju povratnika, rešava pitanja od značaja za sprečavanje sekundarne migracije, formira bazu podataka, informiše povratnike i širu javnost te saraduje sa jedinicama lokalne samouprave.

Zvanično su otvorena tri centra za prihvata povratnika, i to u Zaječaru, Beloj Palanci i Šapcu, vremenom je nastavio sa radom samo centar u Beloj Palanci. Ovi centri su nastali prenamenom kolektivnih centara za izbegla lica i služili su za interventni prihvata najugroženijih povratničkih porodica. Smeštaj je obuhvatao mogućnost boravka, prenočišta i ishrane za 3 do 14 dana. Informacija Komesarijata za izbeglice i migracije ukazuje da se veoma mali broj povratnika opredeljuje za smeštaj u ovim centrima, jer većina ima mogućnost smeštaja u sopstvenim kućama ili kod rođaka u opštinama iz koje potiču (KIRS, 2013).

Međutim, praksa pokazuje da povratnici iz evropskih zemalja najčešće zbog namere ka sekundarnoj emigraciji i sami izbegavaju da se evidentiraju kao povratnici kod stručnih službi i lokalnih samouprava, tako da na taj način ostaju „nevidljivi“ u procesu upravljanja migracijama. Na drugoj strani, zaposleni u javnim službama, centrima za socijalni rad, domovima zdravlja nisu bili upoznati sa kategorijom povratnika po osnovu sporazuma o readmisiji, kao posebnoj grupi migranata, koja ima posebne probleme u okviru migrantske krize (Marković, 2012).

Ovim putem izostaju adekvatne prakse za pomoć i integraciju socijalno ugroženih kategorija migranata, što se dalje odražava na teškoće upravljanja migracijama. Takva atmosfera u upravljanju migracijama i njihov intenzitet, rezultirale su praksama koje se ogledaju u sve češćem skraćanju procedure za utvrđivanje azila i vraćanjem odbijenih tražilaca azila u Srbiju kao zemlju porekla. Ovaj proces je regulisan bilateralnim sporazumima koje je Srbija sklopila sa zemljama EU.

U smislu regulative položaj ovih lica u Srbiji nije regulisan nijednim pravno obavezujućim aktom, a osnovna prava su im garantovana kao i drugim licima koja borave na teritoriji Republike Srbije. Dokumenta koja se konkretno odnose na populaciju povratnika su, pre svega Sporazum između Republike Srbije i Evropske zajednice o readmisiji lica koja nezakonito borave (2007), dok je u skladu sa potrebama ovog sporazuma 2009. godine usvojena Strategija reintegracije povratnika po osnovu sporazuma o readmisiji.

Sporazum o readmisiji, propisuje članom 2. obavezu Srbije koja glasi da će: „prihvatiti na zahtev članica, i bez posebnih formalnosti, osim onih koje predviđa sporazum, bilo koje lice koje ne ispunjava ili više ne ispunjava važeće uslove za ulazak, boravak ili nastanjenje na teritoriji države članice molilje, ukoliko je dokazano ili ko je moguće na osnovu podnetih prima facie dokaza verodostojno pretpostaviti da je to lice državljanin Srbije“ (Službeni list RS, 103/2007).

Osim navedene Strategije reintegracije, kojom se naglašava prioritet unapređenja položaja povratnika, rešavanje pristupa ličnim dokumentima, adekvatnom smeštaju, obrazovnom sistemu, merama socijalne politike, usvojene su i Strategija za unapređenje položaja Roma u Republici Srbiji, kao i Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji, koje se posredno bave pitanjima povratnika.

Ipak jedno od retkih istraživanja ove oblasti nakon usvajanja strateških dokumenata, pokazuje da je mali broj postavljenih ciljeva u vezi sa povratnicima ostvaren. Naime radi se o podacima Ekumenske humanitarne organizacije koja je istraživanje realizovala na teritoriji Vojvodine 2015. godine. Kada je u pitanju opšte bavljenje migracijama, utvrđeno je da pojedine opštine nemaju osnovane savete za migracije, a da kod postojećih saveta ne postoji kontinuitet u radu. Takođe je uočeno da veoma mali broj opština ima planirana sredstva za unapređenje položaja povratnika, da opštine nemaju saradnju sa svim relevantnim akterima po ovom pitanju i da je neophodno uložiti dodatne napore radi rešavanja problema povratnika u vezi sa stanovanjem, obrazovanjem, radnim angažovanjem (Ćurčić, 2015).

Podaci o istraživanju

Istraživanje je obuhvatilo ukupno 40 ispitanika iz gradova Subotice, Novog Sada, Beograda i Niša. U svakom gradu su realizovani intervjui sa 10 ispitanika. Osim intervjua, tokom procesa kontaktiranja ispitanika ostvareno je višestruko više neformalnih kontakata sa članovima lokalne zajednice u kojoj je realizovano istraživanje. Prilikom intervjua je korišćen strukturiran vodič za razgovor.

U istraživanju je učestvovalo 17 žena i 23 muškarca. U pitanju su najviše mlađi ispitanici između 30 i 50 godina. Najviše ispitanika (14) staro je od 26 do 35 godina, a samo jedan ispitanik stariji je od 55 godina. Većina ispitanika je mlađa od 35 godina, u braku su i žive u porodici sa decom.

Uočeno je da većina ispitanika stanuje u neformalnim naseljima ovih gradova sa neizgrađenom infrastrukturom, razuđenim ulicama i u nehygienjskim uslovima. Ispitanici su identifikovani najčešće u ovim naseljima, iako su neki od njih iz mešovitih delova naselja, odnosno standardnih naselja gde stanuje opšta populacija. Takođe se može primetiti da su gore navedeni delovi gradova karakteristični za naseljavanje socijalno ugroženog stanovništva i prema osobenostima se mogu svrstati u red podstandardnih naselja. Prema kriterijumima UN među odlike podstandardnih naselja ubrajaju se (UN, 2007):

- neadekvatan pristup pijaćoj vodi;
- neadekvatan pristup sanitarnoj i drugoj infrastrukturi (nepostojanje vodovodne mreže, kanalizacije, septičkih jama, saobraćajne mreže, servisa gradske čistoće);
- loš kvalitet stambenih jedinica;
- prenaseljenost;
- nesiguran pravni status objekata (nerešeni svojinsko pravni odnosi nad kućama ili zemljištem).

Podaci o položaju povratnika

Društveni položaj ispitane kategorije migranata tumači se u skladu sa postojećim izvorima o položaju i socijalnim činiocima u Srbiji, kao i na osnovu empirijskih podataka i neposrednog opažanja tokom istraživanja. Dakle, značajan činilac za analizu jeste socijalna isključenost ali i siromaštvo. Društvena isključenost se tumači dvojako, u užem i širem smislu. Isto tako, siromaštvo se neretko posmatra samo kroz njegovu ekonomsku dimenziju, dok se druge dimenzije podvode pod socijalnu isključenost (Stojšin, 2014a). Siromaštvo se često poistovećuje sa socijalnom isključenošću, iako je socijalna isključenost pojam koji označava šire kategorije društvene stvarnosti od onog koje je obuhvaćeno definicijom siromaštva. „Naime, siromaštvo samo po sebi predstavlja neki oblik isključenosti iz (re)distribucije ekonomskih resursa, dok socijalna isključenost može sadržati i oblike koji nisu ispoljeni kao siromaštvo, kroz socijalnu, kulturnu izolaciju među grupama koje ne odlikuju finansijsko siromaštvo i materijalna deprivacija. Nesumnjivo, odnos između socijalne isključenosti i siromaštva je dvosmeran” (Babović, 2010:32).

Imajući u vidu da su ispitanici najčešće starosti između 30 i 40 godina, uočava se da je period života i aktivnosti pre njihove emigracije vezan za tranziciono vreme. Iz tog razloga njihov položaj se tumači u skladu sa podacima koji se odnose na transformacione i ekonomske promene u Srbiji iz tog perioda. Ovde naravno neće biti detaljno analizirane promene i njihove posledice, ali će biti izdvojeno nekoliko značajnijih karakteristika radi boljeg razumevanja ovog tipa migracija.

Ispitanici u ovom istraživanju pripadaju kategoriji socijalno najugroženijih i oni su na više navedenih načina ugroženi posledicama osiromašenja društva. Najčešće je reč o populaciji bez kvalifikacija, bez zaposlenja i adekvatno rešenog stambenog pitanja. Većina ispitanika je kao jedini prihod navodila socijalnu pomoć, a svoju situaciju pre emigracije ocenjuju kao lošu, na „ivici egzistencije”

Većina ispitanika su korisnici socijalne pomoći i dodatka za decu. Njihova svedočenja ukazuju da iznos ovih davanja nije dovoljan za obezbeđivanje egzistencije, da iznosi oko 2500 dinara po članu porodice, tako da se u isto vreme bave dodatim poslovima, u zoni sive ekonomije. Najčešće se bave sakupljanjem i prodajom sekundarnih sirovina. Ukupno 25 ispitanika je izjavilo da pored korišćenja socijalne pomoći dodatno zarađuju sakupljajući sekundarne sirovine (uglavnom papir, karton i plastiku). Neki od ispitanika (5) se bave i sezonskim poslovima u građevini ili pooprivredi, a 4 ispitanika se bave i prodajom starih stvari.

Takođe, kod ove populacije se reflektuju sve teškoće zapošljavanja socijalno ugroženog stanovništva. Kao osnovne karakteristike vezane za zapošljavanje socijalno ugroženih i nekvalifikovanih izdvajaju se: (Ilić, et al., 2007) visoka nezaposlenost, angažovanje u oblasti neformalnog rada, koncentracija zaposlenih u niskokvalifikovanim zanimanjima, angažovanje u komunalnim i građevinskim poslovima, primena sezonskih ugovora i ugovora na određeno vreme, nepovoljan položaj žena na tržištu rada, veoma malo zastupljeno preduzetništvo i samozapošljavanje, nerazvijena poljoprivredna proizvodnja, veliki broj ostao bez posla tokom tranzicije.

Podaci pokazuju da većina ispitanika (35) nikad nije bila zaposlena. Populacija azilanata je najčešće bila nezaposlena i angažovana u neformalnim oblastima ili komunalnim uslugama. Najveći deo ispitanika, njih 29, se bavio sakupljanjem sekundarnih sirovina. Posebno težak položaj u ovoj oblasti su imale žene povratnice. S obzirom na broj dece u porodici, one su najčešće zauzete brigom oko njih i u domaćinstvu. Na drugoj strani, u pitanju su žene koje su u većini slučajeva veoma rano stupile u brak, te su iz tih razloga bile prinuđene da prekinu školovanje i nisu stekle kvalifikacije.

Rad u zemljama prijema je specifičan za istraživanje jer je zbog same regulative, legalan rad onemogućen tražiocima azila dok se nalaze u postupku utvrđivanja. To znači da je jedina mogućnost za radno angažovanje preostala u oblasti sive ekonomije. Neki ispitanici ističu da su radili, pri čemu je više muškaraca nego žena bilo radno angažovano. Žene su najčešće zbog porodičnih obaveza bile onemogućene da rade, ali i iz navedenih razloga patrijahalnog odnosa prema njima.

Sličan trend se nastavlja i u periodu nakon povratka iz zemlje privremenog boravka. Nakon povratka, u Srbiji populacija azilanata se suočila sa teškoćama sličnim onim pre odlaska. Prilikom tumačenja položaja povratnika na tržištu rada, u Srbiji nakon povratka, identifikovano je nekoliko vrsta poslova: sakupljanje sekundarnih sirovina, prodaja polovnih stvari, komunalne delatnosti, samozapošljavanje koje je najmanje zastupljeno.

Tabela 2. Rad ispitanika nakon povratka

Vrsta rada	%	Broj ispitanika
Sakupljanje sekundarnih sirovina	72,5	29
Sezonski poslovi	15,0	6
Preprodaja starih stvari	10,0	4
Rad kod poslodavca	7,5	3
Ne rade	15,0	6
Ukupno	100,0	40

Kada su u pitanju ispitanici uočava se da postoji nizak stepen obrazovanja. Postojeći izvori ukazuju na teškoće u obrazovanju romske populacije, socijalno ugroženih i interno raseljenih u Srbiji. Okolnosti koje posebno nepovoljno utiču na proces školovanja su dečiji rad, rano stupanje u brakove, kao i česta preseljenja.

Neki od nalaza o obrazovanju interno raseljenih ukazuju da problem u obrazovanju predstavlja i nepoznavanje jezika nakon dolaska u Srbiju, što će se pokazati kao teškoća i kod dece povratnika. Obrazovna struktura ispitanika u ovom istraživanju je sledeća:

Tabela 3: Struktura ispitanika prema obrazovanju

Nivo školske spreme	%	Broj ispitanika
Nikad nisu pohađali školu	12,5	5
Nezavršena osnovna škola	55,0	22
Osnovna škola	27,5	11
Srednja škola	5,0	2
Ukupno	100,0	40

Rezultati istraživanja pokazuju da većina ispitanika, 27 lica (67,5%) nije završila osnovnu školu. Pri tom 22 ispitanika ili 55% navode da su osnovnu školu pohađali ali da su je napustili. Upravo napuštanje školovanja predstavlja čest problem kod obrazovanja romske populacije, što je i prepreka njihovom daljem socijalnom uključivanju (Čekić Marković, 2016).

U odnosu na obrazovnu strukturu opšte populacije, kod ispitanika u ovom istraživanju se može uočiti odstupanje od proseka u Srbiji. Ovo se može smatrati značajnim s obzirom na to da je nivo obrazovanja jedan od indikatora razvijenosti određene zajednice, te u tom smislu ukazuje na nerazvijenost u populaciji povratnika. Naime, prema rezultatima popisa stanovništva iz 2011. godine, 50% stanovništva Srbije starije od 14 godina je steklo srednje školsko obrazovanje, dok je sa završenom osnovnom školom 20,8%, a sa visokim i višim obrazovanjem 16,2%. Sa nepotpunom osnovnom školom je u opštoj populaciji 11% lica (u ovom istraživanju 55%), a bez školske spreme 2,7% lica (Stojšin, 2018). Kada se ima u vidu da su ispitanici u starosnoj kategoriji najčešće između 30 i 40 godina, a da se podaci o opštoj populaciji odnose i na kategoriju lica starijih od 65 godina koja su često nižeg obrazovanja, onda se zaključuje da je obrazovna struktura ispitanika i znatno niža od proseka opšte populacije, pogotovo kada je reč o ženskoj populaciji.

Tokom boravka u inostranstvu neki od ispitanika (25) ističe da su imali priliku da pohađaju kurseve jezika zemlje u kojoj traže azil. Neki procenjuju da su naučili osnove jezika, ali tvrde da sada vremenom počinju da zaboravljaju. Kada su u pitanju deca ispitanika, i pred postojanja volje i podrške roditelja uočavaju se ponekad institucionalne teškoće prilikom nastavka školovanja. Izvori u Srbiji najčešće nisu u prilici da prikupe evidencije o srednjim školama koje su deca povratnika pohađala u inostranstvu. Takođe ne postoje prakse koje bi omogućile nastavak učenja stranog jezika koji su deca učila u inostranstvu (Jakobi, Marković, 2017). Na drugoj strani prisutan je problem nepoznavanja srpskog jezika, što najčešće odlaže upis dece u škole u Srbiji ili implicira uključivanje dece u niže razrede.

Same mere u oblasti obrazovanja Roma se ne bave pitanjima obrazovanja povratnika i specifičnim problemima sa kojima se suočavaju u procesu nakon povratka. Slično programima koji se odnose na reintegraciju na tržište rada, tako su i u oblasti obrazovanja, programi stranih donatora često birokratizovani i nedovoljno podsticajni za same korisnike.

Teškoće koje postoje kod populacije povratnika pre emigracije, nakon boravka uzemlji destinacije i povratka u zemlje porekla se reprodukuju i ponekad pogoršavaju jer protokom vremena mogu da stvore teškoće adaptacije u obe sredine. Ovo se takođe posebno odnosi na decu azilanata koja često ne poznaju funkcionalno ni jezik zemlje privremenog boravka ni jezik zemlje u koju se vraćaju. Ovo dalje utiče na obrasce njihovog isključivanja u društvu.

Takođe, zanimljiva je uloga društvenih mreža u socijalnom životu povratnika Naime, razrađujući teoriju slabih veza, Luri (Loury, 1977) je naglasio da na nepovoljan položaj mladih iz etničkih manjina utiče upravo nedostatak slabih veza i raznovrsnih izvora informacija. Kvalitativni nalazi istraživanja ukazuju na postojanje difuzionih društvenih mreža ispitanika koje su široko rasprostranjene geografski. U pitanju su mreže ispitanika sa srodnicima i prijateljima koje se zahvaljujući migracionim procesima prostiru u više zemalja Evrope, u zemljama gde su azilanti sve boravili, posredstvom neformalnih kontakata i okolnostima čestog preseljenja. Većina ispitanika (30) je napomenula da ima rođake i prijatelje u više zemalja u Evropi.

Međutim na drugoj strani se, na osnovu nekih iskustava, zaključuje o ograničenim i siromašnim vezama ispitanika, koji ne ostvaruju veći broj raznovrsnih veza u isto vreme. Na sličan način se može tumačiti i nedostatak društvenog poverenja i postojanje siromašnih veza u populaciji povratnika za vreme boravka u emigraciji i nakon povratka. Ovo se može objasniti i socijalnom isključenošću populacije koja je često uskraćena za pristup formalnim mrežama, nije radno aktivna, neretko nije u procesu obrazovanja. Mogućnosti za učestvovanje u društvenim mrežama u slučaju socijalno isključene populacije obrnuto su proporcionalne stepenu njihove isključivosti. Proces migracija, kretanja, preseljenja i kontakata koji se u ovim procesima ostvaruju nisu doprineli stvaranju raznovrsnih i razgranatih mreža populacije azilanata. U ovom slučaju migracija je doprinela širenju postojećih formi društvenih veza (prijateljskih, rodbinskih) ali ne i stvaranju njenih novih dimenzija npr. u oblasti rada, susjedstava, obrazovanja.

Prilikom analize položaja ispitanika nakon povratka, uočava se postojanje teškog ekonomskog položaja i socijalne isključivosti, koji predstavljaju nastavak položaja ispitanika pre emigracije. Veoma mali broj ispitanika je uspeo da poboljša svoj položaj nakon povratka. S obzirom da se boravak u inostranstvu svodio najčešće na upućenost na socijalne službe i ostvarivanje socijalne pomoći, retki su slučajevi da su ostvarivali uštede od ovih primanja

Teškoće koje onemogućavaju ostvarivanje prava na lična dokumenta i zdravstveno osiguranje konkretno potiču od administrativnih procedura, a uskraćenost za lične isprave reprodukuje i druge vidove uskraćenosti. Osnovni uslov za posedovanje dokumenata jeste prijava prebivališta, koju povratnici ponekad ne mogu da primene jer su podstanari ili borave na nepostojećim adresama. Posebnu, teškoću predstavlja stanovanje u neformalnim naseljima, gde nije moguće izvršiti prijavu prebivališta. Osim toga, interno raseljena lica sa KiM najčešće imaju poslednje prijavljeno prebivalište na KiM, dok je boravište prijavljeno u nekoj od opština u Centralnoj Srbiji ili Vojvodini. Za neke administrativne procedure oni ipak moraju da idu na KiM ili u ispostave službi (koje su najčešće na jugu Srbije), što za njih predstavlja neprihvatljiv trošak. Neposedovanje dokumenata ih onemogućava u učestvovanju u svim domaćim i međunarodnim podsticajnim programima, a predstavlja prepreku i za povrat imovine za lica sa KiM.

Zaključak

Problematika migracija azilanata sa ovih prostora je složena jer je određena delovanjima lokalnih zajednica, državne politike i evropske migracione politike i praksama zemalja prijema. U isto vreme ulogu u migracijama imaju i karakteristike populacije azilanata, njihovog društvenog položaja, mreža i odnosa. Takođe se na nivou posmatranja pojedinačnih slučajeva mogu uočiti činioci migracija koji su sadržani u usvojenim obrascima, društvenoj nejednakosti, isključivosti i siromaštvu ove populacije. Iako su azilanti iz zemalja Zapadnog Balkana u Evropi percipirani kao ekonomski migranti, ekonomski momenat nije utvrđen u svim slučajevima kao jedini činilac migracija azilanata. Pokazalo se da je motiv za emigraciju azilanata potreba za boljim kvalitetom života, a on se ne određuje

isključivo ekonomskim parametrima. Pored izloženosti ekstremnom siromaštvu u zemljama porekla, kao i postojanju elemenata kulture siromaštva populacija tražilaca azila suočena je sa društvenom isključenošću u oblastima stanovanja, pristupa institucijama, ostvarivanju prava na dokumenta, prava na zdravstvenu i socijalnu zaštitu. Ovo je delom posledica siromaštva kao otežavajućeg činioca za dalji integraciju, ali i neadekvatnog odgovora javnih politika na potrebe ugrožene populacije.

Dakle, zaključuje se da ugroženost potiče jednim delom od nekih karakteristika koje su imanentne siromašnima, ali i da čitav niz društvenih okolnosti može proizvesti mehanizme isključivanja iz zajednice i deprivacije koji nejednakosti daju novu dimenziju. Iz tog razloga dominantni politički diskurs izjednačava potrebu za zaštitom sa ekonomskim interesom i transformiše ekonomske motive migracije u lošu praksu i nameru (Castles & Miller, 2003). Tačnije dominantne neoliberalne politike ne čine jasnije razgraničavanje socijalne ugroženosti, potrebe za egzistencijalnom sigurnošću od ekonomskih interesa. Na taj način se utiče na legitimizaciju ograničenog pristupa kapitalu u zemljama prijema i predstavlja instrument društvenog isključivanja, a potreba za socijalnom sigurnošću se poima kao kapital kome pristup treba ograničiti.

Literatura:

- Allen, R. (2016). *Support for IDPs in Serbia – Summary Report and Proposals*. UNHCR.
- APC/CZA (2013a). *Nadležnosti i praksa u azilnom sistemu Srbije*. Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila (APC/CZA).
- APC/CZA (2013b). *Tražiocima azila u Srbiji i srpski tražiocima azila u Evropi, Usporedna analiza profila, potreba i sistema podrške*. Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila (APC/CZA).
- Babović, M. (2010). *Socijalno uključivanje: koncepti, stanje, politike*, Beograd: Secons.
- Castles, S. & Miller, M. J. (2003). *The Age of Migration*, 3rd., New York, London: The Guilford Press.
- EHO (2007). *Kršnja ljudskih prava Roma vraćenih u Srbiju po osnovu sporazuma o readmisiji*. Novi Sad: Ekumenska humanitarna organizacija – EHO.
- Ilić Gasmir, G. (2007). EU standardi migracione politike, vize i situacija na Zapadnom Balkanu. u Grečić, V. (prirednik) *Politika viza i Zapadni Balkan*. IMPP. Beograd.
- Jakobi, T., Marković, D. (2017). *Mediji i ranjive grupe: kratka analiza odnosa prema Romima povratnicima i migrantima*. Beograd: Centar za istraživanje javnih politika.
- KIPC (2013). *Преглед стања у формалним колективним центрима у Републици Србији*. Beograd: Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије
- KIPC (2018). *Извештај Канцеларије за readmисију за 2018. годину*. Beograd: Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије.
- Loury, G. (1977). A Dynamic Theory of Racial Income Differences, u: Wallace, P. A., i A. Le Mund (eds). *Women, Minorities, and Employment Discrimination*. Lexington, MA: Lexington Books, 94–107.
- Marković, D. (2012). Readmisija i deportacija u Srbiju; u Jeremić, V. (ur) „*Od migracije do deportacije*“. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung.
- Muller, S. (2020) Roma face brunt of Western Balkans demographic crisis. Reporting democracy. Dostupno na <https://balkaninsight.com/2020/01/30/roma-face-brunt-of-western-balkans-demographic-crisis/>
- NSHC (2006). *Integracija kao dugoročno rešenje za избеглице i raseljena lica u Srbiji*. Novi Sad: Novosadski humanitarni centar.
- Stojšin, S. (2014a). Osnovne dimenzije pojmova socijalne isključenosti i siromaštva – problem indikatora, u *Strukturne promene u savremenim društvima*, ur. S. Šljukić i D. Ristić, Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsjek za sociologiju, str.74–98.
- United Nations (2007). *Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies*. Third Edition, United Nations, New York.
- Vuković, D. (2009). Readmisija i upravljanje migracijama. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* 2009, vol. 3, br. 3, str. 569–583.
- Čurčić, D. (2015). *Izveštaj o sprovođenju javnih politika prema povratnicima po osnovu Sporazuma o readmisiji*. Novi Sad: EHO.
- Čekić Marković, J. (2016). *Analiza primene afirmativnih mera u oblasti obrazovanja Roma i Romkinja i preporuke za unapređenje mera*. Beograd: Vlada Republike Srbije . Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva.
- Stojšin, S. (2018). *Stanovništvo – sociološka perspektiva*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

**SOCIAL EXCLUSION OF RETURNEES UNDER THE AGREEMENT ON
READMISSION IN SERBIA**

Summary

The subject of research in this work is the social characteristics of migration of returnees based on the agreement on readmission from Serbia. These are emigrants who have stayed in European countries for a certain period of time, where they applied for asylum to protect themselves from discrimination, threats to the right to life, education or, for example, treatment. In most cases, these requests were not accepted, and the applicants returned to their countries of origin. Many migrants tend to re-emigrate even after the readmission procedure, so we can say that these migrations have a cyclical course, making them particularly interesting for research. Returnees are from the poorest strata of society, low-skilled or unqualified, who try to overcome their main economic problems and deprivation by achieving asylum status or by some other model for settling in the country of destination. readmission in Serbia.

Key words: migration, social exclusion, Roma, readmission